

دفاتر ثبت ایران

از جمله مشکلات دیگری که ما با این کتاب داریم محصول اجتماع دیدن ادیان و حذف جنبه الهی آنان است که خود به بحث گسترده‌ای نیاز دارد و متخصصین علم کلام می‌باید پاسخ‌گوی آن باشند.

با توجه به نتیجه‌گیری نهایی لنسکی‌ها می‌توان سؤالات زیر را مطرح نمود: اگر بر محور عنصر دیگری از فرهنگ - غیر از تکنولوژی و مراحل رشد آن - به تاریخ جوامع بنگریم آیا به همین نتایج خواهیم رسید؟ مثلاً اگر بر اساس مفاهیمی مثل عدالت و آزادی، نه با تعریفی که تمدن تکنولوژیک از آنان ارائه می‌دهد، بلکه به معنی رهانیدن انسان از کلیه قیود غیر رشد افزا، و محو ظلم در جنبه فردی و اجتماعی آن و گذاشتن هر چیز به جای خویش، به پیگیری تاریخ جامعه‌ها بپردازیم، آیا همین دسته‌بندی حاصل خواهد شد؟ و همین نتایج به دست خواهد آمد؟ اگر به گفته نویسندگان شیوه به کارگیری تکنولوژی مهمتر از خود تکنولوژی است - که هست - آیا می‌توان به نوشتن تاریخ دیگری از جوامع بر اساس شیوه به کارگیری تکنولوژی در آنان پرداخت؟

پی‌نوشت:
I.H.H. Gerth & C. Wright Mills, 1970: From Max Weber, Essays in Sociology (London, Rutledge) pp 59-60.

همیشه باید به گونه‌ای طراحی شود که ورای واقعیت باشد تا بتواند به مثابه یک متر انتزاعی برای همه نمونه‌ها عمل نماید. دسته‌بندی جوامع به انواع ایده‌آل آن مثل: جامعه کشاورزی یا صنعتی محض، و سپس اذعان کردن به اینکه بسیاری از جوامع دو رگه هستند نمونه‌ای از ضعف اینگونه دسته‌بندی است.

اشکال دیگری که به این روش می‌توان گرفت یک متغیری دیدن موضوعات و علل آنها و در مورد کتاب حاضر جوامع و تحولات تاریخی آنهاست. برای شناسایی و دسته‌بندی جوامع همه جنبه‌ها به جز تکنولوژی کنار گذاشته شده است و همین عامل به عنوان مهمترین علت تغییرات فرض گردیده. نمی‌توان اهمیت تکنولوژی را در جوامع و یا تحولاتشان نادیده گرفت اما نه به عنوان تنها متغیر و یا تنها عامل. خود نویسندگان نیز در جای جای کتاب به این مطلب اعتراف می‌نمایند اما در عمل به علت مشکل قالب روش انتخاب شده، به آن توجهی ننموده و با همین یک عامل به قضاوت در مورد تاریخ بشریت می‌نشینند. حتی، به طوری که اشاره شد، در آخرین جملات کتاب نحوه به کارگیری تکنولوژی را مهم‌تر از خود آن معرفی می‌کنند و اعتراف می‌نمایند که فرهنگ فقط از تکنولوژی تشکیل نشده است (لنسکیها ۱۳۶۹، ۶۲۳).

تاپو tapu یا دفتر خاقانی، اطلاعات زیادی درباره جمعیت و درآمد‌های ایالات عثمانی دارد که از سده پانزدهم میلادی / نهم هجری گردآوری شده و در استانبول و آنکارا نگه‌داری می‌شود. پیشتر، دفاتر ثبت در دفترخانه Defterkhane در نزدیکی مسجد سلطان احمد در استانبول و تحت نظارت بخش مجزائی در دولت نگه‌داری می‌شد. بخش عمده آنها به آرشیو دولتی (باشی وکالت آرشیوی) در استانبول منتقل شد که اکنون دارای ۱۱۵۵ جلد است. مجموعه دیگری حدود ۲۵۰ جلد در مدیریت تحقیقاتی عمومی (Tapu ve Kadastro Umum Mudurlugu) در آنکارا یافته می‌شود. جلد‌های دیگری نیز از جاهای گوناگون ایالات سابق عثمانی پیدا شده و می‌توان امیدوار بود که با کاوش‌های بیشتر، جلد‌های دیگری نیز پیدا شوند.

در چند دوره، بخش‌هایی از ایران به طور موقت به اشغال امپراتوری عثمانی درآمد و جهت آگاهی تشکیلات ایالتی و مالیاتی عثمانی، دفاتر ثبت تهیه شد. در میان مجموعه دفتر خاقانی در آرشیوهای استانبول، دفاتر زیر یافت شده‌اند:

اردبیل و تبریز؛ شماره ۸۹۶؛ ۵۴/۵ × ۲۰/۵ سانتیمتر؛ صفحات بدون صفحه شماری؛ وقف؛ ۱۱۳۹ هجری.

اردلان؛ شماره ۱۰۶۶؛ ۵۷/۵ × ۲۴ سانتیمتر؛ صفحات بدون صفحه شماری؛ مفصل؛ بدون تاریخ.

گنجه؛ شماره ۶۹۹؛ ۵۱/۵ × ۱۸/۵ سانتیمتر، صفحات بدون صفحه شماری؛ اجمال و وقف؛ سلطنت محمد سوم.

گنجه؛ شماره ۹۰۳؛ ۲۶/۵ × ۱۶ سانتیمتر؛ صفحات بدون صفحه شماری؛ مفصل؛ ۱۱۴۰ هجری.

گنجه؛ دو جلد؛ شماره‌های ۹۱۳ و ۹۱۴؛ ۳۴ × ۱۳/۳ و ۵۴/۵ × ۱۹/۵ سانتیمتر؛ صفحات بدون صفحه شماری؛ تیار تعیین شده برای جنگ؛ ۱۱۴۵ هجری.

همدان؛ دو جلد؛ شماره‌های ۹۰۶ و ۹۰۷؛ ۶۱/۶ × ۲۳/۵ سانتیمتر؛ ۲۱۰ و ۲۲۲ برگ؛ مفصل؛ سلطنت احمد سوم.

ایران نساجیه نری؛ شماره ۷۶۹؛ ۴۲ × ۱۴/۵ سانتیمتر؛ ۴۰ برگ؛ زعامت و تیار؛ سلطنت مراد چهارم.

کرمانشاه؛ شماره ۹۱۲؛ ۶۱ × ۲۳/۵ سانتیمتر؛ ۱۶۸ برگ؛ مفصل؛ سلطنت احمد سوم.

خوی؛ شماره ۹۱۱؛ ۵۵/۵ × ۲۱/۵ سانتیمتر؛ ۲۲۶

برگزاری مراسم بزرگداشت هشتاد و چهارمین سالگرد شهادت رئیس دلواری

علی دلواری پرداخته، و همگامی مردم این شهربندری با مردان تنگستانی را بحث و بررسی کردند. سید قاسم یاحینی، پژوهشگر بوشهری سومین سخنران جلسه بودند، که ضمن پرداختن به گوشه‌هایی از زندگینامه شهید رئیس علی از دو تن محققان تاریخ معاصر ایران مرحومان رکن زاده آدمیت و علی مراد فراخندی که با نوشته‌های خود باعث معرفی این قیام به مردم ایران گردیدند، تجلیل کردند. آخرین سخنران جلسه مترجم و محقق گرانقدر آقای کارد بیات بودند، که در خصوص اهمیت مبارزات مردم جنوب در تثبیت منطقه‌ای و جهانی ایران در جنگ جهانی اول به ایراد سخن پرداخت.

تلاش مرکز بوشهرشناسی در برگزاری این مراسم قابل تقدیر بوده، و انتظار می‌رود که در آینده نیز این‌گونه فعالیت‌ها تداوم یابد. □

مرکز بوشهرشناسی روز چهارشنبه مورخ یازدهم شهریور ماه ۱۳۷۷ مراسم بزرگداشتی به مناسبت هشتاد و چهارمین سالگرد شهادت رئیس علی دلواری برگزار نمود.

در این مراسم در آغاز حجت‌الاسلام والمسلمین سید محمد حسن نوری، رئیس مرکز بوشهرشناسی ضمن خیرمقدم به حاضرین در جلسه به بررسی انگیزه‌های قیام رئیس علی دلواری پرداخته، و در یک بررسی مقایسه‌ای با دیگر قیام‌های تاریخ معاصر ایران اظهار داشتند که «رئیس علی دلواری از معدود مبارزینی است که با اتکاء به مذهب و دین و با پیروی از فرامین علماء و مجتهدین اقدام به مبارزه علیه استعمارگران انگلیسی کردند.»

سخنران بعدی این مراسم عبدالکریم متاسخی بودند که به بررسی نقش مردم بوشهر در قیام رئیس

در «دفتر خاقانی» دولت عثمانی

پانویست‌ها:

* این نوشته برگردانی است از

B. Lewis "Registers on Iran and Adharbajjan in the Ottoman Defter-i Khaqani" in *Melanges d'orientalisme offerts a Henri Masse* . Tehran , 1363 S.H.

۱- برای شرح این مواد بنگرید به:

Ö.L.Barkan . "Les grands recensements de la population et du territoire de l'empire ottoman" in *Revue de la faculte des sciences economiques de l'Universite d' Istanbul*, II. 1940. 21 - 34 , 168 - 79;

Idem , "Essai sur les donnees statistiques des registers de recensement dans l'empire ottoman aux XVe et XVIe siecles" in *Journal of The economic and social history of the Orient* , I, 1957 , 9 - 36;

B. Lewis , "The Ottoman archives as a source for the history of the Arab lands" , in *Journal of the Royal Asiatic society* , 1951 , 139 - 155;

L. Fekete , *Die siyaqat - Schrift in der türkischen Finanzverwaltung* , Budapest, 1955.

شرح‌های کوتاه را می‌توان در مقالات زیر «باش وکالت آرشیوی» (نوشته برنارد لویس) و «دفتر خاقانی» (نوشته برکان) در چاپ جدید *دایرةالمعارف اسلامی* یافت. دفتر ثبت کامل گرجستان منتشر شده است:

S. Jikia, *Gurjistanis Vilaiethis ddi davthari* , Tiflis, 1941;

قدیمی‌ترین دفتر موجود متعلق به اران بصورت زیر منتشر شده است:

Halil Inalcik , *Hicri 835 Tarihli suret - i defter-i Sancak - i Arvanid* , Ankara. 1954;

۲- سیاست‌گذار آقای مدحت سرت (وگلو مدیرکل باش وکالت آرشیوی هستم به خاطر تواضع و یاری‌هایش. ** سنجاقت از تقی‌مات ایالت در دوره عثمانیان به معنی ولایت.

■ نوشته: برنارد لویس

■ برگردان: محسن جعفری مذهب

مجدد و تصویب قوانین پیشین نیست. سپس شرح مسائل شهر بزرگ ایالت می‌آید، محله به محله و گاه خیابان به خیابان، به همراه نام همه مردان بالغ ساکن شهر. هرکس بصورت متأهل یا مجرد نام برده می‌شود. و اگر به دلیلی چون موقعیت مذهبی (امام، خطیب، مؤذن و غیره) و یا ناتوان جسمی از پرداخت مالیات معاف می‌شوند ذکر می‌شود. اعضای گروه‌های فنی (نسطوریان، ارمنیان، یهودیان و ...) به طور مجزا و با اشاره به گروه‌ها و محلاتی که در آن‌ها اقامت دارند سیاه برداری می‌شوند. پس از شهر بزرگ، دیگر نواحی ایالت در جدول می‌آیند که به شهرها (اگر باشد) و روستاها تقسیم می‌شوند با سیاه‌های مشابهی از ساکنان آنها. در هر واحدی، دفتر به وضعیت شرعی و مالیاتی آن اشاره دارد و نشان می‌دهد که کدام‌شان جزو املاک شاهی (خاص شاهی)، املاک فرماندار (خاص میرنوا)، تیول (تیمار یا زعامت) اراضی آزاد (ملک) و یا اراضی موقوفاتی (وقف) می‌باشد. اگر منطقه جزئی از تیول، ملک یا وقف باشد، نام مالک یا منتفع آورده می‌شود. برای هر شهر یا روستا، سیاه‌های از درآمدها می‌آید که اطلاعاتی مثل روش ارزیابی مالیاتی، پرداخت مالیات، و گاه روش گردآوری آن را در خود دارد. آنجائی که مالیات براساس مقاسمه یا سهم از برداشت محصول گرفته می‌شود، سهم و مقدار مورد مطالبه با معادل پولی آن ذکر می‌شود. تاکستان‌ها، باغ‌های میوه و سبزی درون و نزدیک شهر، و مزارع رها شده در همه مناطق و همچنین قبایل کوچ‌نشین و نیمه کوچ‌نشین، جداگانه فهرست می‌شوند.

در کنار دفتر مفصل، سیاه‌های جداگانه‌ای از انواع دارائی‌ها، به صورت مفصل و مجمل وجود دارد. ما در میان گزارش‌هایی از ایالات ایرانی، دفاتر وقف و تیول را می‌بینیم. اولی شامل اماکن مقدس و مذهبی، به همراه نسخه‌ای از وقف‌نامه‌ها و وضعیت عایدات و هزینه، و دومی شامل تیمارها و زعامت‌ها به همراه نام صاحبان و مقدار درآمد حاصله از هر کدام است.

ارزش این دفاتر ثبت برای تاریخ ایران و آذربایجان از نظر تاریخ اقتصادی، اداری و مخصوصاً معیشتی غیرقابل تردید است. امید است این معرفی مختصر از منبع اطلاعاتی جدید، غنی و دست‌نخورده، محققان را به دست زدن به تحقیق مفصل و بیشتر در این امر ضروری تشویق کند.

برگ؛ مفصل؛ سلطنت احمد سوم.

نخجوان؛ شماره ۹۰۵؛ ۵۳×۲۰ سانتیمتر؛ صفحات بدون صفحه‌شماری؛ مفصل؛ ۱۱۴۰ هجری.

تبریز؛ شماره ۶۶۸؛ ۴۵×۱۶ سانتیمتر؛ صفحات بدون صفحه‌شماری؛ اجمال تیمار؛ ۱۰۰۶ هجری.

تبریز؛ دو جلد؛ شماره‌های ۹۰۴ و ۹۰۸؛ ۵۳/۵×۲۲ سانتیمتر؛ ۱۷۳ و ۲۱۲ برگ؛ مفصل؛ ۱۱۴۰ هجری.

از این سیاه می‌توان پی برد که دفاتر ثبت متعلق به ۳ دوره است:

۱- سلطنت سلطان محمد سوم (۱۰۰۳ - ۱۰۱۲ ه / ۱۵۹۵ - ۱۶۰۳ م). از این دوره دو دفتر وجود دارد: دفتر اجمال تیمار یا تیول‌های نظامی تحت تملک سپاهیان عثمانی در سنجاقت* تبریز، به تاریخ ۱۰۰۶ ه / ۱۵۹۸ م؛ و دفتر اجمال وقف سنجاقت گنجه بدون تاریخ ولی با نام سلطان.

۲- سلطنت سلطان مراد چهارم (۱۰۳۲ - ۱۰۴۹ ه / ۱۶۲۳ - ۱۶۴۰ م). از این دوره فقط یک دفتر وجود دارد: سیاه کوتاهی از تیماران و زعامت‌ها (تیول‌های بزرگ) در تعدادی از نواحی غربی ایران.

۳- سلطنت سلطان احمد سوم (۱۱۱۵ - ۱۱۳۳ ه / ۱۷۰۳ - ۱۷۲۰ م) و سلطان محمود یکم (۱۱۳۳ - ۱۱۶۸ ه / ۱۷۳۰ - ۱۷۵۴ م). در این دوره، ۷ دفتر ثبت می‌توان یافت. این دفاتر کوششی را برای سازمان دادن ایالات جدید ضمیمه شده به امپراتوری عثمانی طی سال‌های ۱۱۳۹ تا ۱۱۴۸ ه / ۱۷۲۶ تا ۱۷۳۳ م نشان می‌دهد که نتیجه مداخله ترکان در ایران، بدنبال آشوب‌های برخاسته از سقوط دولت صفوی و تهاجمات افغانان می‌باشد. در سال‌های ۱۱۲۵ - ۱۱۴۰ ه / ۱۷۲۳ - ۱۷۲۷ م، عثمانیان چند ایالت جدید بوجود آوردند که در سال ۱۱۴۳ ه / ۱۷۳۰ م به کوشش نسادرشاه به ایران بازگردانده شد. دفاتر ثبت گردآوری شده در این زمان شامل شرح مفصل ایالات اردبیل، گنجه، همدان، کرمانشاه، خوی، نخجوان و تبریز است. دفتر ثبت بدون تاریخ ناحیه اردلان، بدون شک متعلق به همین دوره است. دفتر تیمار دو جلدی گنجه به تاریخ ۱۱۴۵ ه / ۱۷۳۳ م، به انتصابات انجام شده برای عملیات نظامی در همان سال، و سیاه سپاهیان و تیول آنها اشاره دارد. نمونه بسیار مهم دفاتر ثبت، دفتر تحریر مفصل (مفصل تحریر دفتری) یا ثبت فراگیر جمعیت و درآمدهاست. این دفاتر معمولاً با بیان قواعد مالیاتی و مصارف ایالت شروع می‌شود که اغلب بیشتر از بیان

